

справедливості як задоволення потреб кожного у набутті певного фаху, професійної кваліфікації внаслідок мінімізації перешкод до отримання відповідної освіти; соціальної нерівності у контексті поділу напрямів фахової підготовки, спеціальностей та спеціалізацій, навчальних закладів, освіти загалом на загальнодоступні та привілейовані; соціальної мобільності як зміну належності до соціальної страти через отриману освіту; соціального статусу як визнання суспільством престижності освіти та освіченості; соціальної адаптації як пристосування до швидких соціальних перетворень внаслідок нововведень в освіті, позитивне їх прийняття.

Висновки. Отже, вища школа як соціальний інститут, котрий визнано чинником інноваційних процесів у суспільстві та чинником функціонування країни як самостійного суб'єкта світового співтовариства, своїм завданням має привернути увагу держави до необхідності потужних спрямованих кроків щодо формування середнього класу вітчизняними ВНЗ, ініціювати коригування освітньо-кваліфікаційних характеристик (в межах Державного стандарту вищої освіти) та потім коригування й реалізацію оновлених освітньо-професійних програм.

Подальші розвідки щодо осмислення вищої школи як соціального інституту, котрий свідомо ре/трансплює норми середнього класу, доречно розгорнути у напрямі конкретизації змісту навчально-виховного процесу ВНЗ із залученням до обговорення цього питання найширшого кола небайдужих фахівців.

1. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою / Ральф Дарендорф [Текст]. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 108 с. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою / Ральф Дарендорф [Текст]. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 108 с. 2. Головні політичні інтриги та події 2012 року – прогноз "Главреда" // Главред : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.glavred.info/archive/2011/12/07/091827-0.html>. 3. От модернизации высшего образования к модернизации российского общества: Монография / Под ред. проф. Г. К. Овчинникова. – М. : МГИУ, 2008. – 352 с. 4. Жорнова О.І., Жорнова О.І. Вища освіта України як стратегічний ресурс суспільного розвитку // Педагогіка вищої школи: досвід і тенденції розвитку : Матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф. (10-11 листопада 2011 р., м. Запоріжжя). – Запоріжжя: ЗНУ, 2011. – С. 6-7. 5. Жорнова О.І., Жорнова О.І. Сучасна вища школа: to be or not to be? // Вища школа. – 2011. – № 7-8. – С. 74-83. 6. Жорнова О.І., Жорнова О.І. Модернізація освіти як mainstream у вітчизняній педагогіці // Вища школа. – 2011. – № 3. – С. 114-122. 7. Мареева С.В. Средний класс в современном российском обществе: специфика становления : Дис. на соискание науч. ст. канд. соц. наук по спец. 22.00.04 – Социальная структура, социальные институты и процессы : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.isras.ru/files/File/Avtoferat/Avtoferat_MareevaS.pdf. 8. Лібанова Е. М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання / Е. М. Лібанова // Український соціум. –

2003. – № 1(2). – С. 146-164. 9. Вы говорите, у вас есть средний класс? : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.ifeng.com/article/14060809.html>. 10. Торкунов А. Высшее образование – залог воспроизводства среднего класса : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mgimo.ru/news/university/document12696.phtml>. 11. Homi Kharas. The Emerging Middle Class In Developing Countries : Oecd Development Centre : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/dataoecd/12/52/44457738.pdf>. 12. Ehrenreich B. Fear of Falling: The Inner Life of the Middle Class / Barbara Ehrenreich. – Pantheon Books, 1989. – 292 p. 13. American middle class : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.multilingualarchive.com/ma/enwiki/ja/American_middle_class. 14. Левин К. Некоторые социальные психологические различия между Соединенными Штатами Америки и Германией // Разрешение социальных конфликтов. – СПб: Речь, 2000. – С. 119-126. 15. Potier B. Middle-Class Income Doesn't Buy Middle-Class Lifestyle / Beth Potier // The Harvard bulletin. It is checked up 2006 – 07-25 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.news.harvard.edu/gazette/2003/10.30/19-bankruptcy.html>. 16. Это крах средней Америки. А Японии – в ближайшем будущем : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.2chblog.jp/archives/51624058.html>. 17. Существует или нет средний класс в Китае : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pigzhina.blog122.fc2.com/blog-entry-170.html>. 18. Согомонов А. "Средний класс" и образование: quid pro quo? (конфликт толкований и концептуальная повестка на XXI век) / Александр Согомонов // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/?numid=3&article=184>. 19. Міщенко М. Середній клас: самовизначення в соціальній структурі суспільства / М. Міщенко // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 7. – С. 5-13. 20. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою / Ральф Дарендорф [Текст]. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 108 с. 21. Дмитрук Д.А. Формування середнього класу в сучасній Україні: особливості самоідентифікації та ціннісних орієнтацій / Д.А. Дмитрук // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2011. – № 948. – С. 81-89. 22. Шангіна Л. Громадянська активність українського середнього класу / Л. Шангіна // Національна національна безпека і оборона. – 2008. – № 7(101). – С. 30-45. 23. Манжол П. Проблеми становлення середнього класу як основи розвитку громадянського суспільства в Україні. Аналітична записка / П. Манжол // Національний інститут стратегічних досліджень. Відділ стратегій розвитку громадянського суспільства та протидії корупції (квітень 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/article/265>. 24. Молодь України : від освіти до праці / [Оксамитна С., Виноградов О., Малиш Л., Марценюк Т.; за ред. С. Оксамитної]. – К.: ВПЦ НАУКМА, 2010. – 202 с. 25. Жорнова О. Професійна підготовка майбутніх фахівців відповідно до правил єдиного ринку / Ольга Жорнова [Текст] // Проблеми освіти : Наук. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2009. – Вип. 59. – С. 24-29. 26. Жорнова О. Перспективи розвитку професійної освіти у контексті вимог ЄС / Ольга Жорнова [Текст] // Вища освіта України. – Тематичний випуск "Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського простору". – 2008. – Т. 3 (10). – С. 150 – 156. 27. Sampson R., Macindoe H., McAdam D., Weffer-Elizondo S. Civil society reconsidered The durable nature and community structure of collective civic action // Amer. j. of sociology. – Chicago, 2005. – Vol. 111, # 3. – P. 673-714. 28. Жорнова О. І. Репрезентація сенсу наукового знання: проблеми і перспективи вимірювання якості освіти // Вища школа. – 2009. – № 6. – С. 88-96. 29. Rieber A. Offenheit / A. Rieber [Text] // Lexikon der Pädagogik / Hrsg. vom Willmann-Institut München, Wien. Leitung der Hrsg.: Heinrich Rombach. – Neue Ausg. in 4 Bd. Freiburg [u.a.]: Herder. Bd. 3: Kultur bis Schulbuch. – 1971. – S. 236-237.

Надійшла до редколегії 02.04.12

УДК 159.9:355

О.Г. Скрипкін, ад'юнкт

ГЕНЕЗИС ОСНОВНИХ СОЦІАЛЬНИХ СТРАХІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ

У статті наведено основні етіологічні умови формування соціальних страхів військовослужбовця у контексті його військово-професійної діяльності.

Ключові слова: генезис, етіологічний фактор, соціальний страх.

In the article the basic etiologic mechanisms of social fears forming of military serviceman are represented in context of his military-professional activity.

Key words: genesis, etiologic factor, social fear.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні дослідження показують, що специфіка основних форм взаємин людини зі світом, а також специфіка його духовності, що включає в себе страх, багато в чому обумовлені включеністю людини, яка рефлектує, в різні стани її соціально-біологічної організації – організменної, популяційної і родової. У процесі соціалізації, головним чином під впливом батьків, у дитини виникає група страхів, які відносяться до ситуацій або соціальних об'єктів, що не

мають прямого біологічного значення. При сполученні стимулів, що викликають біологічний страх, з деяким соціальним стимулом, у людини формуються так звані страхи (або фобії) – вона починає боятися ситуації й об'єктів, зовсім безпечних з біологічної точки зору. Саме страх соціальних об'єктів або ситуацій соціальної взаємодії Дж. Вольпе називав соціальним страхом. Більшість соціальних страхів мають множинний характер. Соціальні страхи швидко поширюються на суміжні соці-

альні ситуації й схожі соціальні об'єкти, що призводить до підвищеної тривожності й невротизації.

Зв'язок із важливими практичними завданнями. У контексті психологічного супроводу процесу бойової підготовки військовослужбовців Збройних Сил України, чия професійна діяльність, окрім емоційної завантаженості та протікання у екстремальних умовах, має емоційну зумовленість через присутність певних психічних утворень соціального характеру, не втрачає актуальності проблема необхідності підтримки оптимального стану емоційно-вольової сфери військового фахівця. Водночас, процес психопрофілактики виникнення негативних емоційних станів у військовослужбовця не може вважатися якісно організованим без попереднього чіткого розуміння відповідними посадовими особами усіх причинно-наслідкових зв'язків формування соціальних страхів у ряді інших стрес-факторів діяльності військовослужбовця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі є всі підстави для розробки соціально зорієнтованої системи психопрофілактичних заходів у рамках психологічного забезпечення процесу бойової підготовки Збройних Сил України. Наукове бачення зазначеної проблеми, зокрема, базується на тому, що при негативному відношенні до об'єкту переживань у особистості можуть сформуватися почуття та, відповідно, емоційні стани, які несуть негативне забарвлення. Поруч із негативним соматичним впливом вони через свій астеничний вплив на емоційно-вольову сферу особистості ускладнюють виконання нею професійної діяльності. Про необхідність корекції негативних проявів емоційно-вольової сфери свідчать як історично відомі науковці-психологи Рубінштейн [1], Кемпінські, Маслоу, Вольпе [2], Хорні [3], так і сучасники – Малкіна-Пих [4], Зімбардо [5], Щербатих [6], Бернс [7], Вачков [8]. Проблеми здійснення психопрофілактики та нормалізації емоційних станів військовослужбовців у Росії приділяють увагу ряд авторів, зокрема, Абдурахманов [9], І.В. Сиром'ятніков, А.Г. Караяні, А.Г. Маклаков [10].

Відповідно, **метою даної статті** є оглядовий аналіз зовнішніх та внутрішніх етіологічних факторів, які формують соціальні страхи військовослужбовця, через що беззаперечно відбувається погіршення якості військово-професійної діяльності військовослужбовця.

Страх є, зазвичай, нормальною (фізіологічною) відповіддю організму на загрози або стресогенні впливи, яка виникає як тимчасова ситуаційна реакція на стреси повсякденного життя. У разі неусвідомленості причин тривожного стану, неможливості виокремлення джерел загрози та конкретизувати їх з'являється психологічне неприйняття ситуації, що, у свою чергу, викликає примусову конкретизацію тривоги, тобто прив'язку її до певних об'єктів та стимулів. У підсумку безпека отримує прогнозований причинно-наслідковий зв'язок із можливістю настання конкретних несприятливих обставин, контакту із об'єктами (участі у подіях), які розцінюються як загрози. Коротко, страх є конкретизованою тривоگوю.

Загалом, є можливим розподілити умови генезису страхів особистості на дві типологічні групи:

1. Група норми – виникнення стану страху зумовлено появою об'єктивно значущого стимулу (чинника), тобто, наявністю ситуативної реальної підстави для особистості відчувати сумнів щодо можливості свого подальшого нормального психофізіологічного існування, навіть за відсутності умов усвідомлення та конкретизації індивідумом цього стимулу.

2. Група патології – виникнення стану страху відбувається за умов відсутності об'єктивно значущого для особистості стимулу (чинника). Страх проектується на уявне джерело, суб'єктивно існуюче для респондента

Зазначимо, що тут слід характерологічно чітко розрізняти наступні категорії тривожних станів. До патології не відноситься немотивована тривога за К. Ясперсом [11], коли невизначеність може бути викликана відсутністю усвідомлення формфакторів тривоги, повного або адекватного розуміння ситуації.

Водночас, може мати місце так звана особистісна тривога, коли при наявності деякого астеничного стимулюючого чинника через певні особистісні психологічні особливості (або ж наявність певних параметричних ознак існування) відбувається так зване інформаційне спотворення справжніх меж ситуації. Суб'єкт трансформує межі небезпечності ситуації через наявність вказаних факторів, підсвідомо перебільшуючи її. За наявності постійного (довготривалого) діючого гнітючого чинника, значення та вплив якого сприймається перебільшено (суб'єктивно), з'являється астеничний стан тривожності, свідомість та підсвідомість прагнуть і вимагають від людини об'єктивізувати (окреслити) джерело страху. У результаті респондент прогнозує для себе настання небезпечної ситуації, що й стає для нього джерелом страху у підсумку.

Описаний певний механізм виникнення страху більшою мірою стосується соціальних страхів, які за своєю генезою є більш ірраціональними, аніж біологічні. Визначена первинна функція страху, власне біологічного, – створення оборонної реакції, спрямованої на усунення (уникнення) джерела загрози, про що вже згадувалося вище. Проте, як стає зрозумілим, страхи сучасної людини є переважно опосередкованими, тобто такими, які не спрямовані на джерело безпосередньої загрози життю й здоров'ю.

З плином життя людини, заміщення біологічних страхів на соціальні відбувається досить поступово, але цей процес є незворотним. Немовля спочатку боїться лише голосних звуків, темряви й самотності, проте, побувавши в лікарні, вона починає боїтися вже й уколів, і людей у білих халатах, які заподіюють біль. Разом зі вступом до у школи виникають страхи вчителів, не вивчених уроків і запізнь. Згодом соціальні страхи виходять на перше місце. Соціальні страхи можуть впливати зі страхів біологічних, але, завжди мають специфічний соціальний компонент, що у них виходить на перше місце, відтискаючи більше примітивні фактори виживання. Конкретні форми прояву соціальних страхів залежать від особливостей історичної епохи й типу суспільства. Наприклад, в XVIII столітті страх бути названим боягузом у дворянина, який одержав виклик на дуель, був сильніше страху ймовірної смерті, майже неминучої, якщо супротивник був свідомо сильніше. І людина виходила під постріл пістолета або удар шпагою, і гинула з думкою, що її не назвуть боягузом.

Наведені Ю.В. Щербатих [6] соціальні страхи є у певному сенсі фобічними, тобто ірраціональними. У когнітивно-біхевіоральній терапії широко відома теорія умовно-рефлекторного механізму виникнення нових страхів, що не мають біологічного підґрунтя, тобто соціальних, яка у застосуванні до людини надалі була розвинена й конкретизована Дж. Вольпе. Вольпе припустив, що істотну роль у невротичних порушеннях поведінки можуть грати емоційні процеси, а саме – страх або тривожність, випробовувані людиною в певних ситуаціях. Під неврозом Вольпе розумів обумовлений (тобто вивчений) страх, що стає причиною більшості форм неадаптивної поведінки. Якщо вдається знайти способи зниження або повного прибирання невротичного страху, то рятування від нього приводить і до усунення звичних поведінкових його проявів, тобто до лікування. Між страхом і тривожністю Вольпе не робить ніякого розхо-

дження, оскільки із психофізіологічної точки зору він ніяких розходжень не виявляє [2].

За Вольпе, існує дві причини й, відповідно, – два види невротичного страху: класично (респондентно) зумовлений страх і страх когнітивного походження.

Респондентно зумовлений страх виникає за умови збігу в часі джерел уроджених страхів (болю, несподіваних голосних звуків і т.д.) з деяким умовним стимулом. Особливістю такого роду страхів служить те, що іноді вони виникають у результаті окремої події. Наприклад, людина може почати боятися керувати автомобілем після одного потрапляння до аварії. Але частіше невротично страх з'являється у результаті ряду повторюваних подій. Дитина безумовно лякається, наприклад, голосних і несподіваних звуків. Якщо ці звуки постійно асоціюються з візитами гостей, то може виникнути страх будь-якої публічної присутності. Пряме залякування з боку близьких також може зіграти свою роль. Фраза "Ось прийде міліціонер і забере тебе" за певної наполегливості й образності у застосуванні може згодом видозмінитися у страх авторитетів і начальства.

Страхи, що виникають у результаті спілкування й нерациональні переконання, Вольпе називає страхами когнітивного походження. Острах змій, павуків, казкових персонажів може виникнути просто від того, що хто-небудь розповідає, як це страшно, або сам демонструє приклади тривожного й боязкого поведіння. Механізмом формування таких соціальних страхів слугує механізм наслідування й навчання на моделях. Дитина або доросла людина починає боятися того, із чим сама безпосередньо справи не мала, але чого бояться навколишні його люди (наприклад, різних кримінальних дій – обману, пограбування, пожежі й т.п.). Один раз виникнувши, соціальний страх міцно асоціюється з певними соціальними ситуаціями й потім підкріплює сам себе. Страх створює підґрунтя для невдач у соціальних ситуаціях, які його можуть викликати, а невдачі ще більше підкріплюють страх. Таким чином, страх і пов'язана з ним поведінка завчаються, автоматизуються, підтримуються і відтворюються, поширюючись на суміжні соціальні ситуації.

Ще одним механізмом формування соціальних страхів може стати здатність страхів іррадіювати – тобто поширюватися на схожі ситуації. Так, за механізмом умовного рефлексу, відомого нам ще з часів Павлова, страх болю може викликати страх батьків, які використовують тілесні покарання у виховних цілях, а потім страх батьків видозмінюється в результаті іррадіації в страх начальства й страх критики. Страх, який виник і закріпився, дуже важко усунути, оскільки він виникає щоразу і знову при потраплянні до формуючої цей страх ситуації [2].

За психодинамічною теорією З. Фрейда вважається, що фобії є результатом зайвого використання людиною захисних механізмів витиснення й переносу для контролювання прихованої тривоги. Такі люди часто відтискують сигнали, що викликають тривогу, глибше в несвідоме (витиснення) і переміщують свої страхи на нейтральні об'єкти або ситуації, з якими легше впоратися і які простіше контролювати (перенос). Хоча нові предмети страху найчастіше пов'язані із загрозливими сигналами, людей не турбує цей зв'язок [12].

Загалом, слід сказати про певну характерологічну тождність явищ у парах "соціальний страх" і "тривога", "соціальний страх" і "фобія". У цих випадках психічні реакції особистості є безоб'єктивними, виникають у передбаченні загрозливого стимулу. Зазначене ще раз підтверджує висновок про значну градаційно-категорійну невідзначеність у царині тривожних станів людини.

У контексті проектування даної проблеми на галузь військової діяльності, зокрема, на ведення бойових дій, слід зазначити, що наведені вище соціальні страхи матимуть місце у своїх проявах серед військовослужбовців також і в умовах збройного конфлікту, поруч із тенденцією до їх акумуляції та підсилення порівняно із мирним часом. Військовослужбовці, мотивовані на успішність ведення бойових дій, проте не підготовлені належним чином психологічно, відчуватимуть (що доведено на практиці) страх безпосередньо перед керівництвом (військовим), страх відповідальності (перед керівництвом та товаришами за доручену справу), страх помилки, страх осуду (за свої невдалі дії). Один страх може породжувати інший, що буде описано нижче. Загальними причинами виникнення цих страхів є невпевненість військовослужбовця (інколи безпідставна) у своїх професійних якостях – витривалості, влучності, навченості діями із ввіреним озброєнням та військовою технікою тощо.

Джерелом виникнення соціального (небіологічного) страху, наведеного першим, слугують представники військового керівництва у військовому колективі (підрозділі, частині) особистості. Являючись за своєю сутністю тими особами, на яких за посадовими обов'язками покладено функцію перевірки якості виконання військовослужбовцем його діяльності (якості ведення бойових дій у тому числі), командири (військові начальники), усі або хтось конкретний із них, вже одним своїм існуванням можуть породжувати у емоційно-вольовій сфері підлеглому військовослужбовцю відчуття страху.

Страх відчувається в зв'язку з тим, що військовослужбовець дуже потерпає від ймовірності отримання ним низької оцінки, критичності сприйняття командиром якості його дій. Підвалини відчуження цього різновиду страху формуються ще у мирних умовах, під час навчально-бойової підготовки збройних сил до ведення бойових дій. Будучи спеціалізованим соціумом із суворо регламентованими ієрархічними відносинами, армія породжує порівняно більш передумови до виникнення такого страху, аніж у цивільних колективах. У військового начальника (командира) більше можливостей щодо обмежень свого підлеглому, аніж у його цивільного колеги. Підлеглий також знає це, і підсвідомо (особливо, коли існують певні передумови) починає боятися цього. Ведення бойових дій тільки підсилює тенденцію до виникнення цього страху.

Загалом, за Ю.В. Щербатих [6], існує декілька причин, через які можна відчувати страх перед начальником:

1. Невпевненість у собі.

Дуже часто страх перед керівництвом відчують люди із заниженою самооцінкою. При виникненні нестандартних моментів у діяльності їм починає здаватися, що неминуче близьиться накладення стягнення, а то й звільнення. А якщо це відбудеться, їм доведеться довгий час шукати роботу. Уява малює страшні картини безгрошів'я.

2. Несхвалення.

Цей страх зазвичай відчують перфекціоністи, які у всьому хочуть бути кращими й ніколи не помилятися. Такі люди дуже важко переживають свої промахи, а якщо їхню помилку помічає начальник, вони взагалі впадають у край пригноблений стан.

3. Тиск.

Серед різноманітних начальників зустрічаються представники певного психологічного типу керівника, яким подобається здійснювати на підлеглих постійний психологічний тиск незалежно від того, наскільки якісно й швидко виконується робота. Звичайно працювати під керівництвом такої людини складно, тому підлегли, щоб

уберегти свої нерви, намагаються давати якнайменше приводів для невдоволення.

4. Непередбачуваність.

Страх перед начальником може виникнути через просту невідомість. Новий співробітник не знає, як командир буде реагувати, наприклад, на затримку у виконанні поставленого завдання або на запізнення до місця шиккування [6].

Страх відповідальності (у деяких джерелах має назву "гіпенгіофобія") загалом являє собою у проявах всілякі намагання особистості уникнути відповідальних життєвих рішень, доручень, завдань. Частіше за все це пов'язано зі слабкою волею та деякими супутніми страхами, при вираженому остраху здійснити помилку [5].

Найчастіше причиною страху відповідальності є тривога, пов'язана з передбаченням негативного результату, який може настати, якщо людина спробує прийняти та втілити в життя самостійне відповідальне рішення, вплинути на ситуацію або ж просто заявити про свій намір узяти ситуацію в свої руки. За цим страхом стоїть відсутність базової довіри до світу.

Страх відповідальності виникає в ситуаціях, коли є вірогідність бути підданим осуду, звідси витікає прагнення уникати таких ситуацій. Людина, яка постійно очікує звинувачень, починає підсвідомо відчувати себе заздалегідь винним. Отже, джерелом виникнення (пробудження) цього страху є потрапляння людини у життєво важливі ситуації, які вимагають від людини самостійного прийняття рішення та виконання яких-небудь важливих дій.

Наступним страхом постає страх помилки [7]. Страх помилки виникає в людини у випадках з високою відповідальністю, коли від здійснюваних нею дій залежить його життя або результат значимої для нього ситуації. При цьому в людини відбувається рефлекторне підвищення контролю дій. Зайвий самоконтроль блокує природний автоматизм виконавчих систем психіки й організму. Перенапряга та скутість, викликані острахом помилки, знижують не тільки фізичні можливості людини, але й обмежують широту сприйняття й волю творчого вибору рішень.

Страх помилки може проявлятися у двох випадках. По-перше, йому піддані зовні благополучні люди з набором певних досягнень. Завдяки минулим успіхам у таких людей з'являється необхідність відповідати рівню очікувань навколишніх, так би мовити, тримати планку. Багаторічна життєва позиція "я не можу собі дозволити не виправдати надій" робить їх пасивними. У підсумку, щоб максимально знизити ризик невдачі, людина починає рухатися по життю "дрібними кроками" – не ризикує без необхідності, не розширює сферу компетенції, виконує набір звичних дій. Така поведінка буває властива відмінникам, чия репутація сформувалася ще в школі: вони воліють виконати двадцять стандартних завдань, аніж зробити замість цього одну – підвищеної складності.

Острах помилок блокує творчі здатності – у результаті людина використовує давно затверджені схеми й ходить "перевіреними маршрутами". Мотивація на досягнення успіху зазнає трансформації – тепер це не бажання досягти успіху діями, а бажання уникнути невдач бездіяльністю.

Іншим варіантом є випадок, коли страх помилитися виявляється результатом заниженої самооцінки. Така людина ні до чого не прагне й нічого не робить, щоб помилкою не збільшувати невір'я у власні сили. Чим нижче самооцінка, тим страшніше бути неправим, невдахою, об'єктом глузувань, відчувати себе гірше за всіх. Найчастіше причиною низької самооцінки стають не тільки минулі невдачі, але й недостатні, занадто

схематичні знання про себе. Так що пізнання самого себе може частково вилікувати від страху помилки. Теодор Рузвельт казав: "Не мають значення ні критики, ні ті, хто вказує на те, наскільки сильно помилилася сильна людина, ні ті, хто вказують на те, де вершитель справ міг би зробити щось краще. Похвала дістається тому, хто був у дії, тому, чия особа забруднена в пилу, поті й крові, хто люто прагнути до чого, тому, хто помиляється знову й знову, тому що не буває зусиль без помилок! Тому, хто випробував великий ентузіазм і велику відданість справі, хто присвятив себе гідній меті. Тому, хто при найкращому результаті випробує триумф від великого досягнення, а при найгіршому – поразка від сміливої спроби. Місце цієї людини ніколи не буде поруч із тими холодними й боязкими душами, які не знають ані перемоги, ані поразок".

І, нарешті, страх осуду [5; 7]. Відомий нам також під назвою "соціофобія", або страх несхвалення, він виникає, коли людина дуже потерпає від можливості бути засудженою з боку соціального оточення. Часто проявляється не як страх у широкому розумінні цього слова, а як небажання йти на соціальні контакти або вирішувати проблеми соціального характеру. Людина боїться своїми діями "не догодити" комусь.

Поль Брег у своєму творі "Нервова сила" слушно зауважує: "Коли нервова сила падає до нижнього рівня, ви стаєте дуже чутливим. Ви відчуваєте, що всі дивляться на вас і засуджують. Щоб позбутися від цього страху, перше, що ви повинні зробити, – це зрозуміти, що багато хто з людей є сповненим заздрості. Єдиний шлях, яким вони метуть виправдати їхню власну слабкість, – це постійно засуджувати кого-небудь... Треба відчуватися стурбованим, коли ви не одержуєте ніякого осуду – це означає, що ви стоїте на одному місці. Пам'ятайте, що б ви не робили, ви не зможете зробити приємне відразу всім..." [13].

Карен Хорні припускає, що основною причиною цього страху є невротичне почуття провини [3], яке є присутнім у підсвідомості невротика заздалегідь. Відповідно, воно, спонукаючи людину до його приховування, утримує її від будь-яких дій, наслідком яких може стати засудження. Як писав американський психотерапевт Д. Бернс, "думка про те, що докладання зусиль не призведе ні до якого результату, домінує над особистістю, змушуючи відмовитися навіть від спроб" [7].

З наведеного стає очевидним, що усі ці соціальні страхи знаходяться у певних стійких взаємозв'язках. Вони породжують один одного, переплітаються у свідомості та підсвідомості особистості, негативно впливаючи на її психофізіологічний стан та розумові процеси, унеможливаючи успішну професійну діяльність та знижуючи якість виконання поставлених завдань. Загальна причиною є невротичний стан, викликаний заниженою самооцінкою, який трансформує об'єкти соціальної діяльності, надаючи їм якості активаторних механізмів страху. У контексті військово-професійної діяльності ми можемо свідчити про погіршення її якості через наявність соціальних страхів у військовослужбовця, та, відповідно, необхідність урахування природи їх виникнення для формування та застосування ефективного психотерапевтичного комплексу заходів у контексті якісного здійснення процесу бойової підготовки особового складу Збройних Сил України.

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2011. – 720 с. 2. Вольпе И. Практика поведенческой терапии / И. Вольпе. – М.: Наука, 1969. – 447 с. 3. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ / К. Хорни. – М.: Айрис-Пресс, 2004. – 464 с. 4. Малкина-Пых И.Г. Справочник практического психолога / И.Г. Малкина-Пых. – М.: Эксмо, 2010. – 848 с. 5. Зимбардо Ф., Бойд Дж. Парадокс времени. Новая психология времени, которая улу-

чшит вашу жизнь / Ф. Зимбардо, Дж. Бойд. – М.: Речь, 2010. – 352 с. 6. Щербатых Ю.В. Избавься от страха / Ю.В. Щербатых. – М.: ЭКСМО, 2011. – 304 с. 7. Бернс Д. Хорошее самочувствие: Новая терапия настроений / Д. Бернс. – М.: АСТ, 1995. – 400 с. 8. Вачков И.В. Психологический тренинг. Методология и методика проведения / И.В. Вачков. – М.: Эксмо, 2010. – 560 с. 9. Абдурахманов Р.А. Военная психология. Методология, теория, практика: Учебно-методическое пособие / Р.А. Абдурахманов, А.Я. Анцупов, Б.П. Бархаев и др. – М.: Военный

университет, 1996 г. – 260 с. 10. Маклаков А.Г. Общая психология / А.Г. Маклаков. – СПб.: Питер, 2007. – 592 с. 11. Ясперс К. Общая психопатология / К. Ясперс. – М.: Практика, 1997. – 1056 с. 12. Фрейд З. Введение в психоанализ / З. Фрейд. – М.: Наука, 1990. – 456 с. 13. Брэгг П. Созидание мощной нервной силы / П. Брэгг, пер. О. Горошин. – СПб.: Вектор, 2008. – 128 с.

Надійшла до редколегії 04.04.12

ОБОРОННА ЕКОНОМІКА

УДК 355/359

Г.І. Купалова, д-р екон. наук, проф.,
В.В. Ворона, здобувач

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИРОДООХОРОННИХ ЗАХОДІВ У ВІЙСЬКОВО-ОБОРОННОМУ КОМПЛЕКСІ

З урахуванням вимог сталого розвитку, положень Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року розглянуті актуальні теоретичні та методичні питання, запропоновано систему показників для аналізу загального, порівняльного та чистого економічного ефекту природоохоронних заходів у військово-оборонному комплексі.

Ключові слова: природоохоронний захід, військово-оборонний комплекс, рентабельність, прибуток.

Taking into account the requirements of sustainable development, the provisions of the Basic Principles (strategies) of the State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2020 current theoretical and methodological issues are reviewed. The system of indicators to measure the total, comparative and net economic effect of environmental measures in the military-defense complex is offered.

Key words: environmental measure, the military-defense complex, profitability, profit.

Постановка проблеми. Пріоритетною ідеологією людства у XXI столітті, як зазначено Всесвітньою конференцією ООН з питань навколишнього природного середовища й розвитку, повинна стати концепція сталого розвитку. Цю ідею закладено в Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року, введеною Законом України від 21.12.2010 № 2818-VI. Особливе місце у цьому документі відведено завданню забезпечення екологічного збалансованого природокористування, що потребує здійснення сукупності важливих природоохоронних заходів, зокрема на об'єктах військово-оборонного промислового комплексу [1].

Через їх недоступність та закритість для відповідного нагляду й контролю мають місце порушення законодавства з охорони довкілля, що спричиняє підвищення рівня забруднення атмосферних, земельних, водних ресурсів, збільшення обсягу відходів і небезпечних хімічних речовин, руйнування природних ландшафтів, сильне електромагнітне та іонізуюче випромінювання тощо. За експертними оцінками зарубіжних фахівців екологічних служб системи оборонних відомств, збройні сили за масштабами свого шкідливого впливу на довкілля при функціонуванні у мирний час можна привіряти до впливу середньої за розміром галузі промисловості [2]. Частка забруднення навколишнього середовища, спричиненого функціонуванням збройних сил, складає 6-10% від його загального обсягу [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи актуальність та комплексність проблем довкілля, екологічних безпеки та ризиків, вирішенню їх присвячені численні наукові дослідження і публікації учених та практиків різних галузей знань, зокрема: Т. Александрової, С. Белова, С. Бутенко, І. Глазунова, А. Доброногова, С. Дорогунцова, В. Дьомкіна, Ю. Єгорова, Згуровського, Качинського, Ю. Клімова, О. Наконечного, Т. Померанцевої, І. Романченко, Т. Сааті, А. Сбітнев, Б. Скіннера; А. Федовищевої, С. Чумаченка та інших.

Не дивлячись на важливість забезпечення екологічного збалансованого природокористування у військово-

оборонному комплексі, є певні труднощі у його здійсненні, які полягають, перш за все, в недосконалії методичній та інформаційній базі. Це викликає необхідність не тільки здійснення різних природоохоронних заходів, а й дослідження їх результативності для обґрунтування й прийняття зважених оперативних управлінських рішень на базі оцінки результатів реалізованих природоохоронних заходів, насамперед, їх ефективності.

Постановка завдання. Метою цієї статті є висвітлення теоретичних, науково-методичних та практичних засад аналізу та оцінки ефективності природоохоронних заходів у військово-оборонному комплексі.

Завдання полягають у систематизації та групуванні аналітичних показників для оцінки природоохоронних заходів за видами економічного ефекту, розкритті сутності цих показників і наведені методи їх розрахунку.

Вклад основного матеріалу дослідження. Економічна ефективність здійснення природоохоронних заходів розраховується при складанні прогнозів і планів робіт із покращання якості, охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних та інших ресурсів (води, енергії), сортування та утилізації відходів, користування загальновійськовими полігонами, зменшення шкідливих викидів та інших.

У загальному вигляді економічна ефективність заходів з охорони довкілля визначається шляхом співставлення отриманих вигід та понесених витрат. Вона розраховується як співвідношення результатів реалізації проекту та витрат на його здійснення. З економічної точки зору, кращим варіантом природоохоронних заходів буде той, при якому досягається найбільший чистий економічний ефект.

Оцінка природоохоронних заходів повинна ґрунтуватися на даних аналізу таких показників, згрупованих нами за видами економічного ефекту:

- чистий економічний ефект;
- загальний (абсолютний) економічний ефект;
- порівняльний економічний ефект (рис.).